

Татяна ИЛИЕВА

Кирило-Методиевски научен център – БАН, България

НАРЕЧНИ И ПОЛУНАРЕЧНИ СЪЧЕТАНИЯ С ПРЕДЛОГ В СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Tatyana ILIEVA

Cyriilo-Methodian Research Centre – BAS, Bulgaria

ADVERBIAL AND SEMI-ADVERBIAL PHRASES WITH PREPOSITION IN OLD BULGARIAN

The subject of research in this paper are the adverbial and semi-adverbial phrases (with incomplete lexicalization), which derive from the adhesion of preposition to a full-sense word in the medieval Bulgarian language. The empirical material is systematized on the basis of the preposition involved in the word formation, in view of the adjunct determined by the newly-formed adverbs and on the basis of the lexico-grammatical affiliation of the motivating word.

Keywords: Old Bulgarian language , lexical and syntactic word formation, adverbialization.

В палеославистичната наука категорията на наречието е била обект на изследване нееднократно. Преглед на словообразователните средства и принципи за създаването на наречия в историята на славянските езици, между които и българския, предоставят различните исторически граматикали (Миклошич 1899, Leskien 1919, Милетич 1946, Мейе 1951, Вайан 1952, Lunt 1955, Кузнецов 1956, Буслаев 1959, Борковский, Кузнецов 1963, Мирчев 1963, Aitzetmuller 1978, Добрев 1982, Дуриданов ред. 1993, Славова 2017 и др.). Поради неизбежните ограничения в обема на съответните ръководства обаче този активен, твърде сложен и многостранен процес не е обхванат от съставителите им в неговата действителна мащабност. Остаряла вече е и монографията на Ал. Дорич за употребата на стб. наречие, публикувана на немски език през 1910 г. (Doritsch 1910).

В по-ново време тази категория думи е разглеждана в отделни публикации на редица слависти медиевисти (Велчева 1964, Ян 1967, Moszyński 1976, Чурмаева 1980, Харалампиев 1980). Специално място темата заема в работите на В. С. Ефимова (Ефимова 1989 а, б, в; 1991 а, б; 2006). Въпреки систематичността и задълбочеността на изследванията на авторката те обхващат материал от ограничен кръг паметници, принадлежащи към класическия стб. корпус.

Тук върху ексцерпиран из основните палеославистични лексикографски трудове материал, включващ и стб. паметници, запазени по късни преписи, ще бъде разгледано лексико-синтактичното образуване на наречни и полунаречни

(със завършена и незавършена лексикализация) съчетания от самостоятелна и служебна дума – предлог¹. Изследването е структурирано на класификационен

¹ Като източник на ексерпция са използвани следните лексикографски трудове: **Микл:** Miklosich, F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. 2 Neudruck der Ausgabe. Wien, 1862–1865.

СДРЯ: Словарь древнерусского языка XI–XII вв. В 10 т. Москва, 1988 →.

Срезн: Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. I–III, Санкт Петербург, 1893–1903.

СтБР: Старобългарски речник. Т. I. София, 1999 и Т. II София, 2009. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева.

СС: Старославянский словарь (по рукописям X–XI в.). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва, 1999.

СЯС: *Slovník jazyka staroslovnskeho*. IAV. Т. I–III. Praha, 1958–1994.

Лексикалният материал е ексерпиран от следните средновековни паметници: Библия от 1499 г. – Московска синодална библиотека /Библи. 1499 г./, Богословие на Йоан Екзарх /ЙоЕБ/, Боянски палимпсест /Боян/, Граматика на Йоан Екзарх /ЙоЕГрам/, Диалози на Папа Григорий /ДиалГрП/, Енински апостол /Ен/, Житие на Андрей Юродиви /ЖитАндрЮр/, Житие на Константин Философ /ЖитКонстФил/, Житие на преп. Никита от Миней-чети за м. април /ЖитНик – МинЧетАпр/, Житие на Нифонт по ркп. от XIII в. /ЖитНифXIIIв./, Житие на преп. Теодосий, написан от монах Нестор /НестЖитТеод/, Житие на Стефан Пермски /ЖитСтефПерм/, Житие на Теодор Студит /ЖитТеодСтуд/, Златоструй по ркп. от XII в. /Златоструй XII в./, Зографски листи /ЗЛ/, Зографско евангелие /Зогр/, Ипатски летопис /ИпЛ/, Ирмологий от Библиотеката на Възкресения Новайерусалимски манастир по ркп. от ок. 1250 г. /Ирм ок. 1250 г./, Клоцов сборник /Клоц/, Лествица на Йоан Синайски по ркп. от XII в., XIII в., XIV в. (ЙолествXII в., ЙолествXIIIв., ЙолествXIVв./, Мариинско евангелие /Мар/, Мъчение на Кирик и Юлита /МъчКириЮл/, Мъчение на Теодор Тирон в Миней-чети за м. февруари /МъчТеодТир – МинЧетФевр/, Новгородска кормча /НовгКрм/, Новгородски летопис, синодален препис /НовгЛЛ/, Огласителни слова на Кирил Йерусалимски /КириЙерусОгл/, Остромирово евангелие /Остр/, Палея от 1406г. /Пал1406г./, Пандекти на Антиох по ркп. от XI в. /ПандАнтXIв./, Пандекти на Никон Черногорец /НиконПанд/, Паренесис на Ефрем Сирий по ркп. от XIII в., XIV в. /ЕфрСирXIIIв., ЕфрСирXIVв./, Пролог за м. Септември /ПролСепт/, Псалтир по ркп. от XI в. /ПсXIв./, Ркп. на Упир Лихий от 1047 г. /Упир/, Симеонов изборник от 1073 г. /Изб1073 г./, Симеонов сборник от 1076г. /Сб1076г./, Синайски евхологий /Евх/, Синайски патерик по ркп. от XIв. /ПатСинXI в./, Синайски псалтир /Син/, Синайски служебник /Служ/, Слова на Исак Сирий по ркп. от XIIIв. /ИсСирXIII в./, Слово на Иполит Римски за антихриста /ИполАнтихр/, Слово на Йоан Екзарх за Възнесение /ЙоЕСлВъзн/, Служебен миней за м. септември по ркп. от 1096 г. /Мин1096 г./, „Странник“ на игумен Данаил /ДанИг/, „Странник“ на Стефан Новгородски, написан след 1347 г. /СтефНовг сл. 1347 г./, Супрасълски сборник /Супр/, Тетраевангелие от 1144 г. /Тетр 1144 г./, Тринадесет слова на Григорий Назиански по ркп. от XIв. /ГрНазXIв./, Тълковен апостол от XVв. /АпТкXVв./, Устав след 1193 г. /Уст. сл. 1193 г./, Хроника на Георги Амартол /ХронГам/, Шестоднев на Йоан Екзарх /ЙоЕШ/, Юриевско евангелие до 1119 г. /ЮрЕв/, Сказание на монах Яков за Борис и Глеб /ЯкБорГл/. Освен български средновековни паметници са цитирани и някои руски предвид факта, че същите стриктно са следвали като еталон за езиков изказ старобългарските образци.

принцип, като е систематизиран емпиричният материал първо в обединения въз основа на участващия при словопроизводството предлог, в рамките на всяко отделно обединение – с оглед на означаваното обстоятелство, и най-сетне – на базата на лексико-граматичната принадлежност на мотивиращата дума.

– Наречни и полунаречни изрази с предлог без

Адвербиалните изрази с този предлог са лексикализация на съчетания с качествено значение, резултат от отричане на наличие. Производните наречия най-често означават неутрален признак. Процесът на формално лексикализиране на съчетанията с предлог без като цяло не е активен. От големия брой засвидетелствани в старите писмени паметници предложни съчетания от тази група за малко може да каже, че са преминали в наречия. По-голямата част не са стигнали висока степен на лексикализация и се колебаят на границата между съчетание и лексема. Тази особеност се обяснява с факта, че повечето от съчетанията с предлог без са съставени от съществителни имена с конкретно значение. Освен това за много от тях има дублетни наречия с аналогична семантика от прилагателни имена, които по-лесно се адвербиализират по пътя на семантичната деривация. Прави впечатление, че предложните съчетания с предлог без, образуващи наречия, в повечето случаи имат в състава си съществително име или без наставка, или с неоткрояваща се субстантивна наставка.

Примери: *без врѣмѣнѣ* ‘безвреме’ (Клоц 116:15), *без годѣ* ‘не навреме’ (ЙоЛествХІІв.), *без запа* ‘неочаквано, ненадейно’ (ЖитАндрЮр, ЙоЛествХІІІв.), *без мѣна* ‘напрасно; несправедливо’ (ЖитАндрЮр), *без мѣрънѣ* ‘безмерно, в много висока степен’ (Супр 275:1), *без прѣкъснѣнѣ* ‘непрекъснато’ (ЗлатоструйХІІв., ЙоЕШ), *без прѣкъснѣнѣ* ‘непрестанно’ (Изб1073г.), *без радѣнѣ* ‘ненавременно’ (ПатСинХІв.), *без оума* ‘без причина’ (Тетр 1144г.).

– Наречни и полунаречни изрази с предлог въ

Предлогът въ в стб. език притежава максимална словообразователна парадигма на предложно именното лексикализиране, защото абсорбира лексика, която принадлежи към всички възможни видове мотивиращи думи. В процеса на адвербиализация препозицията изгубва първичното си пространствено значение за посока (движение) и покой и придобива нови, по-абстрактни значения – за цел и предназначение, за означаване на условията, при които се извършва действието, и т.н.

Наречията за място са мотивирани от нарицателни имена за пространствени понятия, прилагателни, други наречия, предлози. Първично пространствено значение на предлога въ – движение към / разположение във вътрешността, пределите на обекта на действието. Наречията се свързват с глаголи за дейност и състояние, за движение и положение в пространството, за извършване на определеност по място.

Примери: *въ горѡг* ‘нагоре’ (СтефНовг сл. 1347г.), *въ /о/кръжъ* ‘в кръг, наоколо’ (Изб1073г.), *въслѣдъ* ‘отзад’ (Супр 32: 20), *въдалѣ/ѣ/* ‘далече’ (Супр 210, ПролСепт 30), *въиспръ* ‘горе, високо’ (Супр 458: 29), *въправо* ‘право’ (Ирм ок. 1250г.), *въстранъ* ‘настрана’ (Втз31:26XIVв.), *въ/н/жтръ* и *вънжтрыждѡс* ‘вътре, навътре’ (Йо20:26 Мар, Мт26:58 Мар, Евх 196: 4-5, Супр 467: 24).

Предлогът *въ* при наречните изрази за време се употребява за означаване момента, периода или срока, в който се извършва действието, и се съчетава с пълнозначна дума, назоваваща пряко времево понятие (*врѣмны*, *годъ*, *начыло*, *прѣждѣ*) или имаща в семантичната си структура признаци, близки до признаците за време, като съществителното *прокъ*, прилагателното *скоръ*, числителното *првъ*, сходни по своята семантика до представата за момент или някаква хронология.

Примери: *въ врѣмны* ‘временно, от време на време, на моменти, понякога’ (Лк8:13 Мар), *въ днь/ въ днѣ* ‘денем, през деня’ (Пс120:6 Син), *въ прѣкладнѣ/ въ прѣкладни(и)* ‘по обед’ (Супр 276: 2-3), *въ ноци* ‘нощем, през нощта’ (Пс118:55 Син), *въ полоуноци* ‘среднощ’ (Мк13:35 Мар.), *въ вѣкы/ въ вѣкы/ въ вѣкоу* ‘винаги, завинаги, вечно’ (2бб:17 Ен, Пс135:21 Син, Пс18:10 Син), *въ зорѣ* ‘в зори’ (Супр 205: 26), *въкозпк* ‘едновременно’ (Пс4:9 Син), *въ послѣдъкъ* ‘накрая’ (Пал140бг.), *въ скорѣ* ‘скоро’ (Пс2:12 Син), *въ првюе/ въ првѣнхъ* ‘най-напред, първом; някога’ (Супр 25: 19-20, ПатСинXIVв.), *въпрѣждѣ* ‘преди, по-преди, по-рано’ (Златоструй XIIIв.), *вънегда/же/* ‘когато’, *въинж* ‘винаги, всякога, постоянно’ (Пс4:2 Син).

В категорията „лексикализирани предложно-именни синтагми за качество и начин мотивиращи са предимно съществителни, означаващи отвлечени понятия, с които, употребен, предлогът *въ* означава ‘област, в чиито предели възниква и се извършва действието’ + съпътстваща инструментална семантика. Някои развиват в рамките на лексикализираното съчетание нови преносни значения на пълнозначната дума.

Примери: *въ незаапъ / невъзаапъ* ‘ненадейно, неочаквано’ (ЙоЕСлВъзн, ЙоЕШ), *въ истинъ* ‘наистина, действително’ (Мт27:54 Мар), *въ лѣпотъ* ‘подобавашо, добре’ (Супр 376: 10), *въ мѣрѣ* ‘според мярата’ (Пс 79:6 Син), *въ правъдъ* ‘справедливо’ (Лк23:41 Остр), *въ празднь* ‘без нужда’ (НиконПанд), *въ радости* ‘радостно’ (Пс106:22 Син), *въ радѡс* в изрази *не в радѡс сътворити* ‘сметна за негодно’ (Мт21:42 Ас); ‘осъдя несправедливо’ (Кол2:18 АпТкXVв.), *въ рѣснотъ* ‘наистина’ (ЖитСтефПерм), *въ сласть* ‘с наслада, с удоволствие, приятно’ (Супр 479: 10), *въ созятъ* ‘напрасно’ (ЙоЕШ), *въ съкрѡвѣ* ‘скришом’ (ЗлатоструйXIIIв.), *въ таи* ‘тайно’ (Изб1073г.), *въ твърдъ* ‘твърдо, здраво’ (Лев25:30XVв.); *прен.* ‘непоколебимо’ (ЙоЕБ), *въ чинъ/ въ чинѡс* ‘по установения ред’ (Супр 321:17).

Мотивиращи при наречните изрази за качество с предлог *въ* могат да бъдат и прилагателни, минали през етапа на субстантивацията, както и наречия.

Примери: *въ вездѡвъ* ‘напрасно’ (Пс38:7 ПсXIVв.), *въ врѣзѣ*, *въ врѣзѣхъ* ‘бързо’ (ХронГАм), *въ кратъцѣ* ‘накратко’ (Изб1073г.), *въ лыгъцѣ* ‘леко’

(Изб1073г.), въ прѣстѣжъ ‘свободно, безконтролно’ (Супр 497:18-19), въ созѣ ‘лъжливо; случайно’ (Ипл; НиконПанд), въ тѣщѣ ‘напрасно, бесполезно’ (Евх 816:15), въ прѣккѣ ‘противно’ (Супр 346: 21-22), въ погѣтошь ‘напрасно, бесполезно’ (Супр 335:3), въ чѣмь ‘защо’ (Мк14:4 Мар).

– Наречни и полунаречни изрази с предлог въз

Този предлог присъства в ограничен брой наречни изрази. Първичната си пространствена семантика за движение нагоре реализира във възврѣхъ ‘нагоре’, възнакъ ‘възнак, лежешком, по грѣб, с лице нагоре’ (Супр 456:5), въкъ прѣмь ‘право, в право направление’ (ЙоЕБ), въскрай ‘накрай’ (Бт32:13XIVв.). Със значението си за ‘повторителност, итеративност’ участва в словообразуването на наречieto въспаць ‘назад, в обратна посока’ (Мт24:18 Мар); ‘изотзад, откъм грѣба’ (Пс77:66 Син). Абстрактен смисъл придобива във въскжжъ ‘защо’ (ПандАнтXIVв.).

– Наречни и полунаречни изрази с предлог до

С предлог до се образуват наречни и полунаречни изрази за място, време и количество – обикновени и местоименни, със значение ‘достигане, съприкосновение при граница във времето и пространството’ (в конкретен или абстрактен смисъл), както и ‘предел на количествено нарастване или измеримост’. При лексикализирането се изгубва конкретното значение за граница и се придобиват нови, по-отвлечени значения – за степен на пълнота, изчерпване или максималност.

Примери: до врѣха ‘догоре, до върха; напълно, докрай’ (Йо2:7 Мар), до вска ‘винаги’ (Пс130:3 Син), до гѣда ‘докрай’ (Дан8:17 XIVв.), до долѣ ‘додолу’ (Супр 187: 6), до зѣмля ‘дуземи’ (Евх 96а: 5), до зоръ ‘до зори’ (Супр 550:10), до коньца ‘докрай, до свършването на нещо напълно, изцяло, съвсем, завинаги’ (Йо13:1 Мар), до низъ/ низѣ ‘додолу’ (Лк23:45 Зогр), до обилиа ‘донасита’ (Пс77:25 Син), до обѣда ‘в първата половина на деня’ (Евх 38а: 22), до стѣла ‘извънредно много, съвсем’ (Пс118:43 Син), до вънжѣ ‘довътре’ (Мк14:54 Мар), донънѣ ‘до този момент, досега’ (Пс70:1 Син), допѣздѣ ‘по-късно’ (Супр 447:4), доволѣ ‘доволно’ (ЙоЛествXIVв.), до съти ‘донасита’ (Супр 344:19).

Отделна група формират лексикализираните предложно-наречни съчетания на предлог до с местоименни наречия. Те се отличават с пределна абстрактност, която се намира в тясна връзка с тяхната дейкитичност: досѣде (Лк23:5 Мар), донѣде (Йо12:35 Боян), донѣдеже (Мт24:34 Зогр), дотѣда (НиконПанд), дотѣдѣ (МъчТеодТир – МинЧетФевр), досѣлѣ (Мт11:12 Мар), дотѣлѣ (Супр 122: 29), доколѣ (Мт1:1 Мар), до сѣго (Лк22:51 Мар).

– Наречни и полунаречни изрази с предлог за

С предлога за се образуват наречия за време, качество и причина с мотивираща основа от имена (съществителни, прилагателни, числителни), местоимения или други наречия. В наречията *завотра* ,сутрин, рано; на другия ден’ предлогът за се използва за означаване на време според отнесеността му след някакъв момент – преносна употреба на първичното му пространствено значение ‘откъм опаката страна, зад’ (Йо18:28 Зогр, Мт20:1 ЮрЕв). Същото значение се реализира и в *запътъ* ‘обратно; *прен.* за време – пак, отново’ (Мт20:1 ЮрЕв). Прилагателно (*тъщъ*) мотивира лексикализираното съчетание за *тъщъ* ‘напрасно, безсмислено, безполезно’, където предлогът означава ‘най-общо предназначение’ (Пс30:7 Син). Адвербиализираният израз за *едино*, нвб. *заедно*, има широк семантичен обхват – то може да означава ‘съвместност, едновременност, успоредност, еднаквост’, възприемани все като значение за качество (Новг1Л). При адвербиализацията на лексикализирания израз за *първа* ‘на първо време, в началото, като за начало’ предлогът показва колебание между обстоятелственото значение за предназначение и темпоралната семантика (Супр 29). Наречия за означаване на причина са образувани от съчетание на предлога за с местоимение за означаване на предмет в състава си: показателно – за *то*, въпросително – за *чѣто* (Новг1Л), анафорично – *занѣ* (Клоц 8б: 11), относително – *занѣже* (Супр 411: 14). Предлогът в този случай е изразител на предназначение, което се преосмисля като причинност в семантиката на новообразуваното наречие.

– Наречия и наречни изрази с предлог из

Наречията, образувани с предлог из, са продуктивна и твърде многообразна група по принадлежащите към нея производни лексеми. Препозицията се включва във формалната и семантичната структура на съответния лексикализиран израз със своето значение за отделяне или ограниченост на пространството, което в зависимост от думата, с която се съчетава предлогът, може да доведе до многообразен семантичен резултат. Пораждат се нови семантични признаци като степен, пълнота и обхват, моменталност и др. Някои формират значение на качество, каквото не се съдържа в изходното съчетание, а е резултат на неговата адвербиализация. Редица от адвербиализираните изрази с предлог *изъ* в състава си се синонимизират със съответните наречни синтагми с предлозите *отъ* и *съ*, а се противопоставят на такива с предлог *къ* + същата дума.

Наречия за място: *извъноу* и *извънѣдоу* ‘извън, отвън’ (Мк7:18 Мар, Супр 278: 4), *издалѣча* ‘отдалече’ (Изб1073г.), *издола* ‘отдолу’ (Изб1073г.), *изнища* в съчетанието *изнища възираа* ‘гледайки изпод око, крадешком, скришом’ (Супр 240: 3-4), *изжтри*/ *изжтръ*/ *изжтрыждоу*/ *из вънжтръ* ‘извътре’ (Лк7:21 Мар, Супр 36:14-15, ГрНазХІв., ИполАнтихр, ЙоЕШ, ПатСинХІв., ХронГам), *исподъ* ‘отдолу’ (ЖитНик – МинЧетАпр).

Предлогът из при наречни изрази с темпорално значение се употребява за означаване момента, периода или срока, от който насетне се извършва действието, и се съчетава с пълнозначна дума, назоваваща пряко времево понятие или имаща в семантичната си структура признаци, близки до признаците за време.

Примери: из *ложеснѣ* ‘от майчина утроба, от рождение’ (Пс21:11 Син), *искони* ‘отначало, открай време’ (Йоб:64 Мар), из *о҃стра* ‘отрано’ (Лк21:38 Мар), из *отрочингы* (Мк9:21 Мар), из *дѣтѣска* (ХронГАм), из *младѣ* (Супр 117: 27) ‘от детство’, *издавна* ‘отдавна’ (Супр 565: 8), из прѣва ‘първо, в началото, най-напред; отдавна’ (Йо16:4 Остр; Йоб:64 Остр).

Наречия за качество и начин: из *незапгы* ‘неочаквано, внезапно’ (ИпЛ), из *ненада* ‘ненадейно’ (Александрия), *изоустѣ* ‘наизуст’ (ЖитКонстФил), ис *корене* ‘от корен, напълно, изцяло’ (Супр 357: 8), из *окила/ изокиль* ‘в изобилие’ (Лев26:5 XIVв.), из *лиха(го)* ‘повече, твърде, особено, много’ (Мт27:23 Остр, ИполАнтихр), из *полоз* ‘на половина’ (Супр 39: 7-8, НиконПанд).

– Наречни и полунаречни изрази с предлог на

Наречията, образувани с предлог на, притежават максимална словообразователна парадигма на предложно именното лексикализиране, защото абсорбират лексика, която принадлежи към всички възможни видове мотивиращи думи. Тук влизат наречия за място, време, качество, с мотивираща основа име (съществително, прилагателно, числително), местоимение, предлог или друго наречие.

При наречните изрази с локално значение предлогът на най-общо означава посоката на действието, мястото, в границите на което е насочено действието или където се намира нещо: *назадѣ/ назады/ назаждѣ/ назадѣк/ назади* ‘назад’ (Сб1076г., ЙоЕБ), *напрѣж(д)ѣ/ напрѣдѣ* ‘по-нататък’ (ГрНазXIVв., Изб1073г.), *напрѣди* ‘напред’ (ЙоЕГраам), *насредаѣ* ‘по средата’ (Мк14:60 XIVв.), *надалечи* ‘надалеч’ (ЖитНифXIIIв.), на *гаснѣ* ‘на открито’ (Иов2:9 Библи. 1499г.), на *десно* ‘надясно’ – на *лѣво* ‘наляво’ (Изб1073г.), на *высоцѣ* ‘високо, нависоко’ (Супр 33: 11), *наопать/ навъспать* ‘обратно, назад’ (ХронГАм), *навъсоче* ‘нависоко’ (Супр 489: 23), на *землиж/ на земли* ‘на земята, наземи’ (Супр 52: 21).

При наречните изрази с темпорално значение предлогът на се употребява за означаване на времето, през което се извършва нещо, и се съчетава с пълнозначна дума, назоваваща времево понятие или имаща в семантичната си структура признаци, близки до признаците за време: на *вечерѣ* ‘навечер’ (Пс58:15 Син), на *лѣто* ‘навреме’ (ЖитТеодСтуд), на *полоздыне* ‘на обед’ (Евх 54а: 25), на *последыкѣ/ на послѣдыцѣ* ‘в последно време, в края’ (Ен), на *прокѣ* ‘през останалото време, за в бъдеще, занаяпред’ (Златоструй XIIIв.), *надлѣзѣ* ‘продължително, дълго’ (Супр 516: 20), на *о҃трѣки/ на о҃трѣкни* ‘на следващия ден’ (ПандАнтXIVв.), *напоследѣ* ‘накрая’ (Изб1073г., ИсСирXIIIв.), *напрѣждѣ/ напрѣди* ‘преди, по-рано’ (Супр 561: 5, ЙоЕГраам), *наприсно* ‘винаги’ (НиконПанд), на *малѣ* ‘за малко време, за кратко’ (Супр 555: 13), на *мнозѣ* ‘продължително, дълго време’ (Супр 119: 8).

Наречия за качество и начин: на власти ‘собствено, специално, особено’ (КириерусОгл), на гласъ ‘на глас, не мълком’, на игра ‘на игра, леко’ (ХронГАм), на оꝑмѣ ‘наум, в мисълта си’ (Супр 116: 25), на члѣсти ‘на части, част по част’ (Супр 354:18), на оꝑхо ‘насаме, т.е. не публично’ (Мт10:2 Остр), на полтъ ‘наполовина’ (Супр 107: 29-30), надꝑоꝑьно ‘наситно’ (Ис30:22 – Упир), на мнѡзѣ ‘на висока цена, скъпо’ (Мт26:9 Остр), на малѣ ‘евтино’ (Супр 425:15), напꝑꝑꝑьнѣ ‘особено’ (ЙоЛествХПв.), наꝑꝑꝑꝑѣ ‘по мяра’ (ЕфрСирXIVв.), на ꝑꝑꝑꝑѣ ‘благоприятно’ (ПатСинXIVв.), на ꝑꝑꝑꝑѣ ‘на дължина’ (НовГКрм), наꝑꝑꝑꝑѣ ‘напрасно’ (Пс23:4 Син), наꝑꝑꝑꝑѣ ‘наопаки; иначе, другояче; неправилно; напрасно, напусто’ (Пс23:4 Син, Златоструй ХПв.).

– Наречия и наречни изрази с предлог о

От анализирания словен материал се ексцерпира немногобройна група лексикализирани съчетания с предлог о с основно значение на достигане. При сливането му с пълнозначна дума (съществително, прилагателно, друго наречие) се образуват предимно адвербиални изрази, наситени със семантично съдържание, свързано със съотнесеност по място, по-рядко качество на действието.

Примери: оꝑꝑꝑꝑѣ ‘наоколо’ (Изб1073г.), оꝑꝑꝑꝑѣ ‘наоколо, в кръг’ (Лк13:8 Остр), оꝑꝑꝑꝑѣ ‘назад, обратно’ (Бт8:2 XIVв.), о ꝑꝑꝑꝑѣ / о ꝑꝑꝑꝑѣ ‘отляво’ – о ꝑꝑꝑꝑѣ / о ꝑꝑꝑꝑѣ ‘отдясно’ (Бт13:9 XIVв., Мт25:33 Тетр 1144г.), оꝑꝑꝑꝑѣ ‘тайно, скришно’ (Йо18:20 Остр), о ꝑꝑꝑꝑѣ ‘отгук’ (ЕфрКрм), оꝑꝑꝑꝑѣ ‘назад; напротив, обратно’ (Бт9:23 XIVв.; ПандАнтXVв.), о ꝑꝑꝑꝑѣ ‘как’ – за запитване относно начин (Пс118:9 Син).

– Наречия и наречни изрази с предлог отъ

Предлогът отъ се включва в словообразователния процес на адвербиални изрази със своето основно, отделително значение, разбираемо и в по-широк общ смисъл на отнесеност на действието по място, време или признак към някакъв пункт като изходна база, начало. Препозицията има пълна словообразователна парадигма по отношение на мотивиращата дума. Редица от адвербиализираните изрази с предлог отъ в състава си се синонимизират със съответните наречни синтагми с предлозите изъ и съ, а се противопоставят на такива с предлог къ, съчетан със същата дума.

При наречните изрази с локално значение се реализира първичното пространствено значение на предлога отъ за място, откъдето започва дадено действие или се отделя нещо: отъ ꝑꝑꝑꝑѣ ‘отгоре’ (Супр 187: 5-6), отъꝑꝑꝑꝑѣ ‘напротив, обратно’ (ЗлатоструйХПв.), отъ ꝑꝑꝑꝑѣ ‘от две страни’ (Супр 405: 18), отъꝑꝑꝑꝑѣ ‘настрана’ (Песен на Песните 6:4 XVIв.), отъꝑꝑꝑꝑѣ ‘отдалече, надалече’ (Супр 6: 3).

При наречните изрази с темпорално значение се реализира вторичната семантика на предлога отъ за означаване на момент от време, от който съществува нещо или започва дадено действие: отъ в'кка /отъ в'ккъ 'открай време' (Клоц 126: 8), отъ д'ѣтъска 'от детство' (Мин1096г.), отън'чынѣ/чог/ 'отсега' (ШКор5:16 Библия 1499г., ЕфрСир 1377г.), отъ ложиснъ 'от рождение' (Пс5:4 Син), отъ младънствка 'от детство' (Супр 223:21), отъп'рвкка 'отначало най-напред' (Супр 498:16), от части 'частично, в някаква степен' (ПандАнтХІв.).

Отделна група формират лексикализираните съчетания на предлог отъ с прости местоименни наречия: отъс'ждѣ (ОткрАвр), отъс'ждог (Йо14:31 Остр), отът'ждог (Мин1096г.), отът'ждѣ (ГрНазХІв.), отън'ждог (Супр 167: 29, ГрНазХІв.), отън'ждѣ (Лк13:11 Мар), отък'ждог (Супр 320: 30, НестЖитТеод), отък'ждѣ (Мт15:33 Мар, ХронГАм), отъв'вс'ждог (Супр 84: 8), отъв'вс'ждѣ (Мк1:45 Мар), отъс'єлѣ (Лк5:10 Мар), отътоли (Мт26:16 Мар), отътолѣ (Супр 288: 6), отън'єлѣ (Супр265: 12), отън'єли (Лк13:25 Ас), отъ с'єго (Йо6:66 Мар), отъ того (Йо19:12 Мар). Те могат да се разделят на две групи – самостоятелни и несамостоятелни. Към втората категория спадат относителните, които са поели функцията на подчинителни съюзи.

– Наречни и полунаречни изрази с предлог по

Наречията за място с предлог по са мотивирани от нарицателни имена за пространствени понятия (межда, с'рѣда, даль), прилагателни означаващи пространствени признаци (дл'гъ, близъ – подд'л'гъ, по близог), други наречия, предлози – нерядко с възможни различни пътища на възникване – направо от съответното име или индиректно през негова адвербиализирана, респ. препозиционализирана падежна форма. Често пъти така получените адвербиални изрази стоят в разположение и единство до местоимение в д.п. или съществително име в р.п., означаващо ориентирация предмет. Оттук и по-силната предложна функция на тези лексикализирани предложни съчетания и по-слабо изразеното им адвербиално значение.

Примери: по слѣдг/ п. слѣди/ послѣдъ 'подире' (Мк10: 32 Мар), по межди 'помежду' (ХронГАм), по с'рѣдг/ по с'рѣдѣ/ по с'рѣди 'посред' (Йо20:19 Мар), по дали 'на разстояние; далече' (Изб1073г.), по земли 'наземи, по земята, по земя' (Супр 496:18, Евх186:6), по простъ 'прямо, направо' (Бт33:12 ХІв.), подд'л'гъ 'по протежение на, покрай' (Бт49:13 ХІв.), подолг/ подълг 'близо, покрай' (ИсНав5:1 ХІв.).

Отделна група формират лексикализираните предложно-наречни съчетания на предлог по с темпорална семантика, в които препозицията означава последователност в хронологията, поставяйки в една верига на протичане идващи едно след друго действия.

Примери: по томъ/ по с'ємъ/ по снхъ 'после, след това' (Йо13:4 Остр, Йо11:11 Мар, Йо3:22 Мар), понелѣ (ЖитАндрЮр), понели 'откакто' (Изх8:24

XVІв.), по кои ‘след като, щом като, откакто’ (Супр 395:8), по малк ‘след малко, след кратко време, наскоро’ (Супр 316:6), не по лъгнозк ‘скоро’ (Мт26:3 Остр), по врекмени ‘навреме’ (Вт31:14 XIVв.), по въкъсгда ‘всякога’ (Уст пр. 1193г.).

Преобладаващо при наречните изрази за качество и начин с предлог по мотивиращи са съществителни, означаващи отвлечени понятия, като вола, истина, лѣпота, лѣбра, правьда, сила, сълозчан, частъ и т.н., с които, употребен, предлогът по има лимитативна семантика, означавайки отношение на съответствие, начин на действието или основанието, съобразно което става нещо: по воли ‘доброволно’ (Супр 149:12), по извѣсти ‘искрено, истински’ (Супр 82:9), по имени ‘поименно, поотделно’ (Йо10:3 Мар), по истинк ‘наистина, действително; истински, от сърце, с цялата си душа’ (Супр20:17-18; Супр 11:22), по лѣпютк ‘подобавашо’ (Служ Па 8), по лѣрк ‘съобразно’ (Евх 10ба:4), по нозжди ‘насилствено, по принуда’ (Супр 134:18), по обгычаю ‘по обичай, обичайно, както обикновено’ (Лк22:39 Мар), по подобью ‘по същия начин’ (Ен 9б:17), по правьдк ‘справедливо’ (Пс34:24 Син), по прилозчаю/ по приклозчаю/ по сълозчаю ‘случайно’ (Супр 217:29, Лк10:31 Мар, ПатСинXІв.), по радос ‘поред, последователно’ (Лк1:3 Остр), по силк ‘съобразно възможностите’ (Супр 524:3), по озстакос ‘според установения ред’ (Супр 557:5), по чиноз ‘според установения ред’ (Зогр-лл 1б:9), по части ‘постепенно; на части, част по част; подробно’ (Супр 563: 1, ГрНазXІв.; Ен 29а:11).

Мотивиращи при наречните изрази за качество с предлог по могат да бъдат и прилагателни, минали през етапа на субстантивацията, а също числителни, местоимения и др. наречия: по дровьноз ‘на части, подробно’ (ЕфрСирXIIIв., ИполАнтихр, ДиалГрП), по истоковоз ‘точно’ (ИполАнтихр), по обилоз ‘обилно’ (ЯкБорГл), по тихоз ‘тихо, бавно’ (ДанИг), по тѣнъкоз ‘в подробности, изчерпателно, основно’ (ПандАнтXІв.), по плѣтъскозюмоз ‘телесно’ (Супр11:6), по пророчьскозюмоз ‘както е проречено’ (Супр 481:3-4), по юдиномоз ‘подробно’ (ИполАнтихр), по въскѣчьскы ‘всякак, всячески’ (ЖитСтефПерм), по сьмоз ‘така’ (Лк6:26Мар), по томозжде ‘по същия начин’ (Лк17:30Мар), по въсьмоз ‘подробно, изчерпателно’ (Супр 517:14), по въскѣкомоз ‘по всякакъв начин’ (ИполАнтихр).

Предлогът по при наречните изрази за количество се употребява за означаване на слаба степен или на количеството, което се получава при разпределение, и се съчетава с мотивираща дума прилагателно име, означаващо количествен признак (малко : много). В резултат на адвербиализацията се получават антонимизиращи се съчетания: по малоз/ по малк/ по мало ‘малко, по малко, малко количество’ (Супр 300:27), по лъгноз ‘доста’ (Пс122:3 Син), по велию ‘твърде’ (ЖитТеодСтуд), по великоз ‘твърде’ (ПовВрЛ), по скозоз ‘немного’ (Супр 129), по прѣкъмноз ‘твърде много’ (Мин109бг.), по озмножению ‘нееднократно’ (ЕфрКрм).

Наречия за означаване на причина са образувани от съчетание на предлога по с местоимение за означаване на предмет в състава си: показателно – потомоз

‘по тази причина’, въпросително – *почѣто* ‘по каква причина, защо’ за запитване в преки и реторични въпроси (Мт9:14 Мар), относителни – *поне*, *понеже* ‘понеже, защото, тъй като’ за въвеждане подчинени обстоятелствени изречения за причина (Супр 239: 17). Синонимизират се със съответните съчетания на предлога *за*.

Наречие за отстъпка представлява *понѣ* ‘поне, макар, само, дори’ (Мк5:28 Мар).

– Наречни и полунаречни изрази с предлог *съ*

С предлог *съ* + пълнозначна дума в р.п. в стб. език са се продуцирали адвербиални съчетания основно за място, по-малко за време и качество. Предлогът *съ* се включва във формалната и семантичната структура на съответния лексикализиран израз със своето значение за отделяне или ограниченост на пространството или времето.

Наречия за място: *съ горы* ‘свише’ (ЙоЕБ), *съ връхоу* ‘отгоре’ (Йо19:23 Мар), *съ зада/ съ зажда/ съ зади* ‘отзад’ (Мт9:20 Мар), *съ прѣда/ съ прѣжда* ‘отпред’ (ЗлатоструйХІв.), *съ лица* ‘против, пред’ (ИсНав13:3 ХІVв.), *съ слѣда* ‘отзад, изотзад’ (Лк8:44 Мар), *съниже* ‘отдолу’ (Съд7:8 ХІVв.), *съвгыше* ‘отгоре’ (Йо3:31 Мар), *съпрѣкы* ‘напреки’ (Бт32:25 ХІVв.), *съ висока* ‘отвисоко’ (МъчКирУл).

Предлогът *съ* при наречните изрази с темпорално значение служи за означаване на крайните предели на времева продължителност, за посочване на изходен момент: *съ годя* ‘на време’ (ПандАнтХІв.), *съ вечера* ‘вечерта, с настъпването на вечерта’ (Супр), *съвгыше/ съ горы* ‘*прен.* искони, от древност, отначало’ (Уст. сл. 1193г., Супр), *съ прѣва* ‘първо, в началото’ (Изб1073г.).

Наречия за количество с предлог *съ* в състава са *сънелико* ‘колкото’ (ЙоЛествХІв.), *съ лиха* ‘повече’ (ЖитАндрЮр), *съ полов* ‘на половина’ (ЖитТеодСтуд).

Наречията за начин с предлог *съ* се противопоставят на наречните изрази с предлог без. Процесът на формално лексикализиране на съчетанията с предлог *съ* + тв.п. като цяло не е активен. От големия брой засвидетелствани в старите писмени паметници предложни съчетания от тази група за малко може да каже, че са преминали в наречия. По-голямата част не са стигнали висока степен на лексикализация и се колебаят на границата между съчетание и лексема. Тази особеност се обяснява с факта, че повечето от съчетанията с предлог *съ* + тв.п. са съставени от съществителни имена с конкретно значение. Освен това за много от тях има дублетни наречия с аналогична семантика от прилагателни имена, които по-лесно се адвербиализират по пътя на семантичната деривация.

Примери: *съ гола* ‘съвършено’ (ЙоЕШ), *съ прѣста* ‘напълно, съвършено; почти’ (Супр; Изб1073г.), *съ празнию* ‘бавно’ (ПатСинХІв.), *съ радостыж*

‘радостно’ (Мт13:20), съ *похотыж* ‘похотливо’ (Мт5:28 Мар), съ *сжмыгнннннннн* ‘явно, видимо, забележимо’ (Лк17:20 Мар), съ *лыстыж* ‘с измама, с коварство’ (Супр 420: 29), с *любовыж* ‘усърдно, старателно’ (Супр 335: 6-7), съ *милостыж* ‘любезно, човешки’ (Супр 148), съ *оусрьднннннн* ‘охотно, с готовност, с желание’ (Супр).

– Наречни и полунаречни изрази с други предлози

Поединично в адвербиализирани предложни съчетания в стб. език се срещат и други предлози: к *томоу (не)* / къ *семоу (не)* / къ *симъ* ‘вече/ още (не), повече (не)’ (Йо16:10 Мар, Супр 257:1, 559:27-28, 345:9), къ *оутроу* ‘на разсъмване, на зазоряване’ (Супр 431:17), къ *чъсмоу* ‘защо, за какво’ – за запитване относно причината за нещо (Йо13:28 Мар), *междоу симъ* ‘междувременно’ (Йо4:31 Мар), *оу ношъ* ‘през нощта’ (Лк5:5 Мар), къ *вечероу*, *подъ вечеръ*, *при вечеръ* ‘привечер, надвечер’ (Евх 44а:22, Лк24:29 Мар, Супр 76: 15), *при иноумъ* ‘иначе’ (Супр 298:1), *прѣдъ лицемъ* / *прѣдъ лицѣ* ‘пред очите, в присъствие на някого; преди някого, напред’ (Супр13:20-21, Лк2:31 Мар; Лк9:52 Мар), *прѣждѣ сего* ‘по-рано, преди’ (Клоц 76:27), *прѣждѣ малъ* ‘преди малко’ (Супр 549:26), *прѣждѣ времѣнѣ* ‘преди времето’ (Мт8:29 Мар), *прѣлю лицоу* ‘открито’ (Супр 353:3), *ради*, *дѣла* и *дѣлъна*, *радъна* + местоимение – наречни изрази за цел (Мт19:5 Мар, Супр 85:1-2, 493:28-29, 550:12, 569:29-30, Йо12:5 Мар), *схпротивъ* ‘против, на другата страна’ (Супр 334:4), *оукоуи* ‘заедно’, = *вѣкоуи* (ИпЛ), *оудовъ* ‘удобно, лесно, леко’ (ГрНазХІв.), *оукоумъ* ‘отделно; самостоятелно’ (ЙоЕБ), *оу полъ* ‘наполовина, почти’ (ГрНазХІв.).

Срастванията на предлог с пълнозначна дума, при които настъпва лексикализация на синтагмата и трансформирането ѝ от синтактично съчетание в морфосъчетание, предоставят богат резерв за образуване на наречия в различните езици, в т.ч. и в стб. Наблюденията в общолингвистичен план показват, че преходът от реално разделно съществувало (или продължаващо да съществува в езика паралелно с лексикализираната си форма) предложно-именно съчетание към цялостно оформена дума е продължителен, свързан с различни структурно-семантични промени. В този процес предлогът губи относителната си самостоятелност на служебна дума, притежаваща свойствата на аналитичен показател на синтактично отношение, за да се превърне, значително изменен семантично и функционално, в морфема – формираща лексикално значение единица, придавано на производното наречие като семантична съставляща, която внася в общото смислово цяло отделен структурно-семантичен признак. Промени настъпват и в мотивиращата наречието пълнозначна дума, която често пъти изменя своето значение от по-конкретно към по-абстрактно. Значението на самия падеж, изразител на определено синтактично отношение, също се променя, усложнявайки се с допълнителна обстоятелствена семантика. Всички тези изменения бележат адвербиализацията в по-голяма или по-малка степен на съответните съчетания.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Борковский, Кузнецов 1963: Борковский, В. И., П. С. Кузнецов. *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Издательство АН СССР. [**Borkovskiy, Kuznetsov 1963:** *Istoricheskaya grammatika russkogo jazyka*. Moskva: Izdatelystvo AN SSSR.]

Буслаев 1959: Буслаев, Ф. И. *Историческая грамматика*. Москва: Изд-во Учпедгиз. [**Buslaev 1959:** *Istoricheskaja grammatika*. Moskva: Uchpedgiz.]

Вайан 1946: Вайан, А. *Руководство по старославянскому языку*. Москва: Изд-во иностранной литературы. [**Vajan 1946:** *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*. Moskva: Izd-vo inostrannoј literatury.]

Велчева 1964: Велчева, Б. Показателни местоимения и наречия в новобългарските паметници от XVII–XVIIIв. // *Известия на Института за български език*, кн. 10, 159–235. [**Velcheva 1964:** Pokazatelni mestoimenija i narechija v novobalgarskite pametnici ot XVII–XVIIIv. // *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, кн. 10, 159–235.]

Георгиев 1976: Георгиев, Ст. *Система на наречието в съвременния български книжовен език*. Дис. за получаване на научната степ. „Доктор на филологическите науки“. София. [**Georgiev 1976:** *Sistema na narechieto v savremennia balgarski knzhoven ezik*. Dis. Za poluchavane na nauchnata stepen “Doktor na filologicheskite nauki”. Sofia.]

Добрев 1982: Добрев, Ив. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. София: Наука и изкуство. [**Dobrev 1982:** *Starobalgarska gramatika. Teoria na osnovite*. Sofia: Nauka i izkustvo.]

Дуриданов, ред. 1993: *Грамматика на старобългарския език. Фонетика, морфология, синтаксис*. Гл. ред. Ив. Дуриданов. София: БАН. [**Duridanov, red. 1993:** *Gramatika na starobalgarskia ezik. Fonetika, morfologia, sintaksis*. Gl. Red. Iv. Duridanov. Sofia: BAN.]

Ефимова 1989а: Ефимова, В.С. О значений наречий вельми, мьного и зло в языке старославянских рукописей. // *Этимология*, 1986–1987. Москва. [**Efimova 1989а:** O znachenij narechij velymi, manogo i zclo v yazke staroslavjanskih rukopisey. // *Etimologia*, 1986–1987. Moskva.]

Ефимова 1989б: Ефимова, В.С. *Наречия в языке старославянских рукописей*. Диссертация на соискание ученой степени канд. филол. наук. Москва. [**Efimova 1989б:** *Narechija v yazke staroslavjanskih rukopisey*. Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kand. filol. nauk. Moskva. 1989 *Narechija v yazke staroslavjanskih rukopisey*. Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kand. filol. nauk. Moskva.]

Ефимова 1989в: Ефимова, В.С. О старославянских наречиях, мотивированных существительными. // *Советское славяноведение*. № 2, 74–84. [**Efimova 1989в:** O staroslavjanskih narechijah, motivirovannh sushtestvitelynmi. // *Sovetskoe slavyanovedenie*. № 2, 74–84.]

Ефимова 1991а: Ефимова, В. С. Старославянские отъадъективные наречия с суффиксом -с. // *Советское славяноведение*. № 3, 71–80. [**Efimova 1991а:** Staroslavjanskije otaadaektivne narechija s sufiksom -s. // *Sovetskoe slavyanovedenie*. № 3, 71–80.]

Ефимова 1991б: Ефимова, В.С. Об употреблении непроеизводных наречий в языке старославянских рукописей. // *Palaeobulgarica*. (XV), № 2, 32–36. [**Efimova 1991б:** Ob upotreblenii neproizvodnh narechij v yazke staroslavjanskih rukopisey. // *Palaeobulgarica*. (XV), № 2, 32–36.]

Ефимова 2006: Ефимова, В. С. Словообразовательная морфемика старославянского наречия. // *Старославянская словообразовательная морфемика*. Москва: Институт славяноведения РАН. 298–337. [**Efimova 2006:** Slovoobrazovatel'naya morfemika staroslavjanskogo narechija. // *Staroslavjanskaya slovoobrazovatel'naya morfemika*. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. 298–337]

Кузнецов 1956: Кузнецов, П.С. *Историческая грамматика русского языка / морфология*. Москва: Изд-во „КомКнига“. [**Kuznetsov 1956:** *Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka / morfologiya*. Moskva: Izd-vo „KomKniga“.]

Мейе 1938: Мейе, А. *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*. Москва – Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство. [**Meje 1938:** *Vvedenie v sravnitel'noe izuchenie indoevropejskih yazykov*. Moskva – Leningrad: Gosudarstvennoe sotsialno-konomicheskoe izdatelystvo.].

Миклошич 1899: Миклошич, Фр. *Сравнительная морфология славянских языков*. Вып. 2, Москва: Университетская типография. [**Mikloshich 1899:** *Sravnitel'naya morfologija slavyanskih yazkov*. Vр. 2, Moskva: Universitetskaya tipografiya.].

Милетич 1946: Милетич, Л. *Старобългарска граматика / синтаксис*. София: Целгра. [**Miletich 1946:** *Starobalgarska gramatika / sintaksis*. Sofia: Tselgra.].

Мирчев 1963: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския книжовен език*. София: Изд-во „Народна просвета“. [**Mirchev 1963:** *Istoricheska gramatika na balgarskia knizhoven ezik*. Sofia: “Narodna prosveta”.]

Славова 2017: Славова, Т. *Старобългарски език. Университетски учебник*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“. [**Slavova 2017:** *Starobalgarski ezik. Universitetski uchebnik*. Sofia: “Sv. Kl. Ohridski”.]

Чурмаева 1984: Чурмаева, Н. В. Наречие в грамматике и словаре. // *Теория и практика русской исторической лексикографии*. Москва: Наука. 163–172. [**Churmaeva 1984:** Narechie v grammatike i slovare. // *Teoriya i praktika russkoy istoricheskoy leksikografii*. Moskva: Nauka, 163–172.]

Ян 1967: Ян, Я. Старославянское наречие как член предложения // *Slavia*. Roi. 36. Seš. 1, 1–23. [**Jan 1967:** Staroslavjanskoe narechie kak chlen predlozheniya // *Slavia*. Roi. 36. Seš. 1, 1–23.]

Aitzetmüller, 1978: Aitzetmüller, R. *Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft. // Monumenta Linguae Slavicae Dialecti Veteris. Fontes et Dissertationes*. Editores Rudolf Aitzetmüller, Linda Sadnik, Eckhard Weiher. Tom XII, Freiburg i. Br.: U. W. Weiher.

Doritsch 1910: Doritsch, Al. *Gebrauch der altbulgarischen Adverbia*. Leipsig.

Leskien 1919: Leskien, A. *Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) sprache*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Lunt 1955: Lunt, H. *Church Slavonic Grammar*. 's-Gravenhage, Mouton. 7-th rev. ed. Berlin: Mouton de Gruyter, 2001.

Moszyński 1976: Moszyński, L. Starosłowiańskie *perǫь - perǫь. Zeszyty naukowe wydziału humanistycznego. // *Filologia polska. Prace językoznawcze Un-tu Gdańskiego*, №4.